

ОСОБЛИВОСТІ ТА СПЕЦИФІКА ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ УБИВСТВ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ, ВЧИНЕНИХ У ЗВ'ЯЗКУ З ВИКОНАННЯМ СЛУЖБОВИХ ОБОВ'ЯЗКІВ

Чернов О. В.

Під час розслідування умисного вбивства працівника правоохоронного органу, вчиненого у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків, поряд із такими слідчими діями, як огляд місця події, допит свідків, обшук, огляд одягу, допит підозрюваного, перевірка показань на місці скоєння злочину, пред'явлення для упізнання, вагоме значення має проведення судово-медичної, криміналістичної, судово-біологічної, судово-психіатричної та за необхідності інших видів експертиз.

Статтю присвячено питанням використання спеціальних знань та дослідженню проблем призначення й використання судових експертиз під час розслідування умисних убивств працівників правоохоронного органу, вчинених у зв'язку з виконанням службових обов'язків. Метою роботи є дослідження основних проблемних питань у разі призначення та проведення судових експертиз, що надалі впливають на терміни й результати експертних досліджень, а також вирішення цих питань на етапі досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо розслідування умисних убивств працівників правоохоронного органу.

Окремо представлена роль спеціаліста та експерта у розслідуванні зазначеної категорії справ. Крім цього, зосереджена увага на організаційних аспектах, що впливають на якість проведення експертних досліджень та призначення судової експертизи у кримінальному провадженні. У статті акцентується на видах експертиз, які найчастіше призначають під час кримінальних проваджень щодо розслідування умисних убивств працівників правоохоронного органу, вчинених у зв'язку з виконанням службових обов'язків. Розкривається місце кожної експертизи під час розслідування умисних убивств працівників правоохоронного органу, вчинених у зв'язку з виконанням службових обов'язків, а також звертається увага на те, у яких випадках виникає необхідність проведення тієї чи іншої експертизи.

Ключові слова: судово експертиза, експерт, спеціаліст, умисне вбивство працівника правоохоронного органу, судово-експертне дослідження.

Chernov O. V. Features and specificity of the use of special knowledge at the initial stage of the investigation of intentional murders of law enforcement officers committed in connection with the performance of official duties

During the investigation of the intentional murder of a law enforcement officer committed in connection with his performance of official duties, along with such investigative actions as examination of the scene of the incident, interrogation of witnesses, search, examination of clothes, interrogation of the suspect, check the indications at the scene of the crime, presentation for identification, it is important to carry out forensic medical, forensic, forensic biological, forensic psychiatric and, if necessary, other types of examinations.

The article is devoted to the issue of the use of special knowledge and the study of the problems of the appointment and use of forensic examinations during the investigation of intentional murders of law enforcement officers committed in connection with the performance of official duties. The main purpose of the article is to study the main problematic issues in the appointment and conduct of forensic examinations, which subsequently affect the terms and results of expert examinations, as well as the resolution of these issues at the stage of pre-trial investigation in criminal proceedings about the investigation of intentional murders of law enforcement officers.

The role of specialist and expert in the investigation of the specified category of cases is separately highlighted. In addition, attention is focused on organizational aspects that affect the quality of conducting expert researches and the appointment of forensic examination in criminal proceedings. The article focuses on the types of examinations that are most often assigned during the investigation of criminal proceedings regarding the investigation of intentional murders of law enforcement

officers committed in connection with the performance of official duties. The place of each examination during the investigation of intentional murders of law enforcement officers committed in connection with the performance of official duties is revealed, and attention is paid to the cases in which it is necessary to conduct this or that examination.

Key words: forensic examination, expert, specialist, intentional murder of law enforcement officers, forensic research.

Постановка проблеми та її актуальність. На початкових етапах успіх розслідування умисних убивств працівників правоохоронного органу, вчинених у зв'язку з виконанням службових обов'язків, досить часто пов'язаний з умілим використанням спеціальних знань, оскільки після проведення огляду місця вчинення злочину, враховуючи особливості, що відображаються у протоколі огляду, слідчому необхідно приймати рішення про призначення низки експертиз та визначити багато питань, які необхідно поставити перед експертом з огляду на характер тілесних ушкоджень, виявлених на трупі, а також виявити інші речові докази та сліди, що можуть допомогти у здійсненні розслідування.

У процесі здійснення узагальнення судової та слідчої практики у кримінальних провадженнях щодо умисних убивств працівників правоохоронного органу, вчинених у зв'язку з виконанням службових обов'язків, встановлено, що слідчими призначалися такі експертні дослідження: судово-медична експертиза (100% випадків), судово-дактилоскопічна експертиза (60,1% випадків), судова трасологічна експертиза (40,3% випадків), судова імунологічна експертиза (32,2% випадків), судова медико-криміналістична експертиза (31,8% випадків), судова цитологічна експертиза (30,9% випадків), судова експертиза холодної зброї (31,5% випадків), судова балістична експертиза (5,5% випадків), судово-психологічна експертиза (6,1% випадків), комплексна психолого-психіатрична експертиза (60,9% випадків). Водночас, як свідчать результати опитування слідчих, найбільш доцільним та ефективним у процесі здійснення розслідування зазначеної категорії справ є залучення таких спеціалістів: інспекторів-криміналістів (100%), судових експертів (100%), працівників спеціалізованої пересувної лабораторії Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України (64%), педагогів і психологів (2%), кінологів (6%).

Оскільки результат розслідування умисних убивств працівників правоохоронного органу,

вчинених у зв'язку з виконанням службових обов'язків, залежить від умілої організації оперативно-розшукових заходів та слідчих дій, умілого залучення й використання спеціальних знань, кваліфікації працівників правоохоронних органів, то виникає необхідність розроблення криміналістичних рекомендацій щодо застосування спеціальних знань під час розслідування зазначеної категорії злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні питання проведення судово-експертних досліджень у кримінальному провадженні, використання спеціальних знань під час кримінального провадження, особливості залучення у кримінальне провадження обізнаних осіб розглядали в наукових працях із кримінального процесу, криміналістики та теорії судової експертизи такі вчені України й зарубіжжя: Т.В. Авер'янова, Л.Ю. Ароцкер, Р.С. Бєлкін, В.Ф. Берзін, А.І. Вінберг, Л.М. Головченко, В.Г. Гончаренко, Н.І. Клименко, З.О. Ковальчук, В.К. Лисиченко, О.Р. Россинська, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, Е.Б. Сімакова-Єфремян, Т.Е. Сухова, В.В. Тіщенко, Н.М. Ткаченко, О.Р. Шляхов, М.Г. Щербаковський та інші. Однак у працях вищезазначених авторів питанню саме методики та особливостей розслідування умисних убивств працівників правоохоронного органу, вчинених у зв'язку з виконанням службових обов'язків, не приділено достатньої уваги, що зумовлює актуальність науково-теоретичного та прагматичного дослідження цієї проблеми.

Метою роботи є дослідження основних проблемних питань під час призначення та проведення судових експертиз, що надалі впливають на терміни й результати експертних досліджень, а також вирішення цих питань на етапі досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо розслідування умисних убивств працівників правоохоронного органу.

Виклад основного матеріалу. Спеціальні знання під час розслідування умисних убивств працівників правоохоронного органу, вчинених у зв'язку з виконанням службових обов'язків, реалізуються у практичній площині через діяльність експерта та спеціаліста.

Згідно із ч. 1 ст. 69 Кримінального процесуального кодексу України (далі - КПК України) експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право, відповідно до Закону України «Про судову експертизу», на проведення експертизи та якій доручено провести

дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок із питань, що виникають під час кримінального провадження й стосуються сфери її знань [1].

Водночас відповідно до ч. 1 ст. 71 КПК України спеціаліст - це особа, яка володіє спеціальними знаннями й навичками та може надавати консультації і висновки під час досудового розслідування й судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок [1].

Учені-криміналісти зазначають, що діяльність експерта суттєво відрізняється від діяльності спеціаліста тим, що експерт є особливою процесуальною фігурою, а завданням експертизи є аналіз певних даних із метою встановлення нових фактів, що мають значення для досудового розслідування справи. Висновок експерта має доказове значення [2, с. 10-15].

У разі потрапляння слідчого на місце вчинення злочину для початкового етапу розслідування умисних убивств працівників правоохоронного органу, вчинених у зв'язку з виконанням службових обов'язків, необхідним є залучення спеціалістів різного фаху, зокрема спеціаліста-криміналіста, спеціаліста в галузі судової медицини та спеціаліста-кінолога.

Так, залучення спеціаліста-криміналіста дає змогу слідчому здійснити більш точне моделювання механізму й обставин вчинення злочину у процесі здійснення аналізу місця події. Серед напрямів діяльності цих спеціалістів можемо виділити такі: а) дослідження матеріально фіксованих слідів, залишених на місці вчинення злочину; б) дослідження слідів біологічного походження, що знайдені на місці вчинення злочину; в) дослідження слідів застосування вогнепальної зброї; г) дослідження слідів застосування холодної зброї; ґ) дослідження вузлів та петель у разі вбивств шляхом асфіксії. Розглянемо ці напрями діяльності спеціаліста-криміналіста більш детально.

Дослідження матеріально фіксованих слідів, залишених на місці вчинення злочину, є важливим етапом процесу розслідування. Такими слідами, зокрема, є:

1) сліди людини (відбитки пальців, сліди рук, ніг, зубів, нігтів, волосся, взуття тощо), що можуть дати змогу висунути версії щодо учасників та осіб, причетних до вчинення злочину (їх статі, зросту, ваги, віку, стану здоров'я, поведінки на місці події, індивідуальних характеристик та особливих прикмет);

2) сліди транспортних засобів - інформація, що допоможе визначити марку, вид, модель транспортного засобу (наприклад, за слідом протектора колеса тощо), напрямок його руху, індивідуальні особливості, можливість утворення ушкоджень, наявних на тілі потерпілого;

3) сліди знарядь вчинення злочину, інструментів, холодної зброї - інформація, що допоможе слідчому зробити попередні висновки про використані предмети й інструменти, механізм їх дії, спосіб застосування, а також дасть змогу отримати певні орієнтовні дані про особу вбивці (його стать, вік, професію, комплекцію, зріст, фізичну силу, наявність певного досвіду та професійних навичок тощо);

4) сліди взаємодії тварин та інших незалежних обставин (погодних умов, інших матеріальних об'єктів, що не становлять інтересу для розслідування).

Для дослідження слідів біологічного походження, що знайдені на місці вчинення злочину, зокрема слідів крові та еякуляту (сперми), досить часто залучають спеціалістів у галузі судової медицини. Встановлення обставин злочину за слідами крові зводиться до визначення фізіологічних процесів, у результаті яких утворився слід.

Найбільш поширеною у практичній роботі спеціалістів є класифікація слідів крові, запропонована Л.В. Станіславським, згідно з якою спочатку вивченню та оцінці підлягають окремі елементи слідів крові, а потім їх поєднання. Відповідно до цього розрізняють дві класифікаційні системи слідів крові:

- елементарні сліди крові (калюжі, патьоки, краплі, просочування, затіки, бризки, відбитки);
- складні сліди крові (калюжі від натікання, калюжі з розливанням, сліди волочіння, вільно падаючі краплі, бризки від ударів тощо).

Під час огляду місця події або проведення інших слідчих (розшукових) дій із метою отримання відомостей про джерело, властивості, механізм, час та інші обставини вчиненого злочину спеціалістом може бути проведено попереднє дослідження крові. Проведення такого дослідження є дуже корисним для слідчого, оскільки за допомогою нього можна отримати інформацію щодо слідів, схожих на кров. Однак повну інформацію з вилучених слідів крові можна отримати тільки під час лабораторного дослідження. Натомість застосування деяких методів попереднього дослідження слідів еякуляту є можливим лише в пересувній криміналістичній лабораторії Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України.

Також у багатьох випадках із метою попередніх досліджень слідів сперми досить використання уніфікованої слідчо-криміналістичної валізи.

Дослідження слідів застосування вогнепальної зброї дає можливість слідчому сформулювати попередні припущення та побудувати попередні слідчі версії щодо механізму здійснення злочину, напрямку, дистанцію пострілу, місце розташування особи, яка стріляла, ознаки застосованої зброї та послідовність пострілів.

Дослідження слідів застосування холодної зброї дає змогу встановити, яким видом знаряддя було вчинено вбивство працівника правоохоронного органу (колючим, ріжучим, рублячим, колючо-ріжучим, пиляючим тощо), механізм і характер нанесення таких ушкоджень потерпілому, анатомічну локалізацію, форму, величину, краї, здійснити порівняння нанесених ушкоджень із такими самими на одязі, а також визначити рівень професіоналізму злочинця та його навички поводження з холодною зброєю. Саме таке дослідження в разі правильного й успішного застосування може допомогти слідчому встановити підозрюваного у вчиненні злочину. Особливо важливим є дослідження слідів застосування холодної зброї у процесі здійснення розслідування умисного вбивства працівника правоохоронного органу, поєднаного з розчленуванням та/або декапітацією.

Інформація, здобута у процесі *дослідження вузлів і петель у разі вбивств шляхом асфіксії*, дає слідчому можливість діагностувати професійні навички виконавця злочину, пов'язані з видом трудової діяльності, заняттям спортом, бойовими мистецтвами.

Іноді для проведення всебічного й повного огляду місця вчинення умисних убивств працівників правоохоронного органу, вчинених у зв'язку з виконанням службових обов'язків, також залучається спеціаліст-кінолог зі службовою собакою. Залучення такого спеціаліста для пошуку запахів слідів, пов'язаних із подією злочину, надає значну допомогу під час розслідування злочину у випадках, коли злочинець зник із місця злочину. Завдяки використанню такого заходу ефективність огляду збільшується в декілька разів.

Як уже зазначалося, однією з процесуальних форм використання спеціальних знань у процесі розслідування умисних убивств працівників правоохоронного органу є призначення судових експертів. До їх переліку входять судово-медична, судово-біологічна, генотипоскопічна, вибухотехнічна, балістична, дактилоскопічна, одорологічна, хімічна та інші експертизи. Водночас

на практиці залежно від особливостей вчинення злочину (убивства працівника правоохоронного органу за певних обставин) слідчим можуть бути призначені й інші види криміналістичних експертиз.

Іноді важливі для розслідування злочину обставини також можна отримати за допомогою почеркознавчої (у разі виявлення на місці події або під час обшуків схем, записок та інших схожих документів), психолого-психіатричної, фоноскопичної та інших експертиз [3, с. 82]. Проте зазначені види експертиз є досить важко реалізованими, оскільки для проведення почеркознавчої експертизи необхідні вільні зразки почерку, які отримати іноді досить важко, до того ж отримані вільні зразки почерку можуть бути малоінформативними для підготовки висновку експертом. Висновок фоноскопичної експертизи також досить важко отримати, оскільки через низьку якість спірних фонограм у процесі проведення експертних досліджень можливе використання лише тих акустичних ознак, що є інваріантними до дії підвищеного рівня перекручувань. Яскравим прикладом вищезазначеного є проблема з проведенням фоноскопичної експертизи плівок у справі про організацію вбивства журналіста Георгія Гонгадзе.

Під час здійснення розслідувань умисних убивств працівників правоохоронного органу, вчинених у зв'язку з виконанням службових обов'язків, значну роль відіграє своєчасність призначення експертизи. Так, у зазначеній категорії справ слідчим може бути призначена велика кількість судових експертиз, однак одним із перших і найважливіших завдань буде розгляд питання про призначення судово-медичної експертизи трупа потерпілого та судово-медичної експертизи речових доказів. Зокрема, під час розслідування умисного вбивства працівника правоохоронного органу, вчиненого у зв'язку з виконанням службових обов'язків, слідчим обов'язково повинна бути призначена судова експертиза для встановлення причин смерті (п. 1 ч. 2 ст. 242 КПК України), рідше - судова експертиза для встановлення тяжкості й характеру тілесних ушкоджень (п. 2 ч. 2 ст. 242 КПК України) та судова експертиза для визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо осудності, обмеженої осудності (п. 3 ч. 2 ст. 242 КПК України) [1].

Судово-медична експертиза трупа під час розслідування умисних убивств працівників правоохоронних органів, вчинених у зв'язку з виконанням службових обов'язків, є обов'язковою,

оскільки лише вона надасть слідчому відповіді щодо причини смерті потерпілого. За допомогою цієї експертизи вирішуються переважно питання, що стосуються потерпілого, підозрюваного та обставин убивства.

Окремий великий масив судових експертиз становлять судово-біологічні експертизи. Основними об'єктами біологічного дослідження є кров, її сліди на одязі підозрюваного або обвинуваченого, а також на знаряддях злочину, трохи рідше - слина підозрюваного або обвинуваченого на недопалках цигарок чи сигар, що були виявлені на місці вчинення злочину, потожирова речовина, виявлена на предметах та/або трупі. Нині найбільш точні й доказові результати дослідження крові, виділень, волосся, тканин та органів людини забезпечує молекулярно-генетичний судово-експертний ідентифікаційний аналіз, який іноді називають «генетичною (або генною) дактилоскопією» [4, с. 75].

Також окрему увагу у процесі розслідування умисних убивств працівників правоохоронних органів, вчинених у зв'язку з виконанням службових обов'язків, варто приділити судово-балістичній експертизі. Проведення такої експертизи допоможе слідчому у встановленні виду та типу зброї, з якої було здійснено злочин, дальності пострілу, місця розташування особи, яка стріляла. Дуже важливим є проведення судово-балістичної експертизи в зазначеній категорії справ задля перевірки версій про вчинення потерпілим самогубства або викриття інсценування вбивства під самогубство.

Проте є низка труднощів, що можуть ускладнити або унеможливити проведення такого виду експертиз. Так, у разі використання вогнепальної зброї на місці вчинення злочину гільзи залишаються не в усіх випадках. Вони можуть залишитися в барабані револьвера або патроннику мисливської рушниці, а за умови перезарядження такої зброї - бути забрані злочинцем із собою. На місці події гільз може не бути також, якщо злочинець мав час для їх збирання. Крім того, іноді злочинець може підкинути на місце вчинення злочину гільзи, відстріляні з такого самого виду зброї, що використовувалася ним для вчинення злочину, проте з іншого екземпляра [5, с. 39].

Також в аналізованій категорії злочинів, окрім найбільш відомих судових експертиз, слідчим призначається й вибухо-технічна експертиза. Вона допомагає вирішити широке коло завдань щодо встановлення факту вибуху, конструкції вибухового пристрою, виду й кількості речовини заряду,

обставин підготовки та проведення вибуху, способу підризу вибухового пристрою.

Крім того, під час розслідування умисних убивств працівників правоохоронних органів, вчинених у зв'язку з виконанням службових обов'язків, інтерес представляє судово-одорологічна експертиза. Її основними завданнями є встановлення тотожності людини за залишеним запахом та визначення кількості осіб, якими залишені запахи на одному чи декількох предметах. Раніше цю експертизу проводили в інструментальному варіанті фахівці у сфері газової хроматографії. У результаті одорологічного дослідження встановлюється, чи є в одорологічній пробі, вилученій із певного об'єкта або предмета, запах людини. Якщо так, то чи є він запахом особи, яку перевіряють [6].

Висновки. Таким чином, використання спеціальних знань під час проведення розслідування умисних убивств працівників правоохоронних органів, вчинених у зв'язку з виконанням службових обов'язків, є дуже важливим, невід'ємним елементом для досягнення слідчим кінцевої мети - розкриття злочину та притягнення винної особи до кримінальної відповідальності. Проте варто пам'ятати, що дуже вагомого значення набуває також поведінка слідчого, оперативних підрозділів та спеціалістів у разі потрапляння на місце вчинення злочину, оскільки необережне поводження з речовими доказами або недбалість під час здійснення огляду місця події можуть знищити багато слідів, які міг залишити злочинець, або перетворити речові докази на зразки, що будуть непридатними для проведення експертизи. Крім того, ключове значення має рівень професіоналізму та кваліфікація судового експерта, якому доручається проведення експертизи, оскільки недостатність володіння експертом необхідними для проведення експертного дослідження знаннями може призвести до того, що вектор розслідування змінить свій напрям, унаслідок чого слідчий плануватиме розслідування та висуватиме версії хибним шляхом, що може призвести до притягнення до відповідальності за вчинення умисного вбивства працівника правоохоронного органу невинної особи, або ще гірше - звести розслідування такого злочину нанівець, перетворивши його на безнадійну справу.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

2. Виноградов И.В. Экспертизы на предварительном следствии : справочное пособие. Москва : Госюриздат, 1959. 216 с.

3. Черненко А.П., Шиян А.Г. Окремі проблеми призначення експертизи на досудовому провадженні. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Юридичні науки»*. 2013. № 1(4). С. 82-86.

4. Старовойтов В.И., Шамонова Т.Н. Запах и ольфакторные следы человека. Москва : ЛексЭст, 2003. 159 с.

5. Исаева К.А. Использование специальных познаний в форме экспертизы при расследовании заказных убийств с применением огнестрель-

ного оружия. *Вестник Кыргызско-Российского славянского университета*. 2013. Т. 13. № 5. С. 38-41.

6. Басай В.Д. Планування та проведення звичайного варіанту одорологічної експертизи. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : збірник наукових статей / редкол. : В.В. Луць (гол. ред.) та ін. Івано-Франківськ : Плай, 2002. Вип. IX. С. 154-163.*

Чернов О. В.,
аспірант кафедри криміналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»